

“HAYRAT UL-ABROR”GA HAYRATLAR

Ra’no Payzullayeva

Navoiy innovatsiyalar universiteti PhD

ranofayzullayeva8@gmail.com

Annotasiya: Alisher Navoiyning “Xamsa”si tarkibiga kiruvchi birinchi doston “Hayrat ul-abror” dostoni hisoblanib, shoir Sirojiddin Sayyid “Hayrat ul-abror” ta’sirida o’zining “Xamsa hayratlari” nomli turkum she’rlarini yaratadi. Ushbu tezisdan Sirojiddin Sayyidning “Xamsa hayratlari” tarkibiga kiruvchi ba’zi she’rlari qiyosiy tahlilga tortilgan.

Kalit so’zlar: Alisher Navoiy, “Xamsa”, “Hayrat ul-abror”, hamd va na’t, maqolat, hayratlar.

Har bir davrda qalam ahli Alisher Navoiy ijodiga murojaat etadi va undan o’rganib, mumtoz adabiyot an’alarini o’z ijodida davom ettirishga harakat qiladi. Bu harakatlar samarasi esa o’ziga xos yangi tajribalar tug’ilishiga sabab bo’ladi. Jumladan, Alisher Navoiy yaratgan buyuk “Xamsa”ni bugungi avlod tushunib yetishi uchun unga murojaat qilish va undagi ma’ni durlarini sharhlash tajribasini, an’anasini atoqli o’zbek shoiri Omon Matjon boshlab berdi. Uning “Ming bir yog’du” deb nomlangan ma’rifiy dostoni “Xamsa” mohiyatini anglashda juda katta ahamiyatga ega. “Ayrim bir kishi “Xamsa”ni to’laligicha ilg’ab-uyqab olishi qiyin. Bu ko’pchilik mehnatini, uyg’un idrokni talab qiladigan ish! Har bir avlod bu borada o’z faolligini ko’rsatishi kerak” [3, 4], deydi shoir o’z dostonning muqaddimasida.

Alisher Navoiy “panjasiga panja urmoq” mushkul bir ish. Uning bir misrasini sharhlash, birgina baytda ifodalangan mazmun-mohiyatni anglata olish nihoyatda qiyin. Ana shunday zalvorli vazifani uddalashni Sirojiddin Sayyid zimmasiga olgani uning naqadar mahorat va jasorat sohibi ekanligini ko’rsatadi. U shunday murakkab an’anani davom ettirib, “Xamsa” hayratlari” turkumini yaratdi. Shoirning ulug’ daho, so’z san’atkori Alisher Navoiyning muazzam badiiy obidasi qoshida hayratga tushishi bejiz emas. “Hayrat ul-abror” dostoni maqolotlarining ba’zi baytlariga yozilgan sharhlar chindan ham hayratni oshiradi. Baytlarni sharhlar ekan, shoir o’z hayratini yashirmaydi: “Satrma-satr, baytma-bayt–ustma-ust hayrat, varaqma-varaq, dostonma-doston, kitobma-kitob – to’la hayrat. ...Navoiy hayratlari tugamaydi. “Xamsa” hayratlari tunganmasdir”[5, 14]. Hayrat – aql bovar qilmaslik, mo’jiza qoshida lol qolishdan tug’ilgan holat. Adabiyotshunos Ibrohim Haqqul unga muxtasar ta’rif bergan: “Hayrat–kutilmagan g’aroyibotlar, favqulodda tilsimli hodisalardan aqlning ajablanishi. Hayrat – inson ruhining hududsiz koinot asrorlaridan taajjublanishi. Hayrat–ko’ngil tilsimi” [2, 122].

Sirojiddin Sayyid “Hayrat ul-abror” dostonini chanqoqlik bilan mutolaa qiladi. “Munojot”, “Na’t”, “Maqolat”larda aytilgan fikrlar mag’zi-mazmunini rosa aql-idrok elagidan o’tkazib, ulardan olgan hayratlari, saboqlari, xulosalarini she’riy misralarda

ifodalaydi. “Nazm tog‘ida” she‘rining tug‘ilishiga dostonning beshinchi na‘tida kelgan ushbu bayt sabab bo‘lgan:

Ranj tog‘in qozmoq aning peshasi,
Tog‘i aning nazm-u tili teshasi. [ ]

She‘rda baytdagi so‘zlarning ma‘nolari sharhlanmaydi, balki Navoiyning mashaqqat chekib tog‘ni qazish ijodkorning kasbi ekanligi, tog‘ u yaratgan nazmiy asarlari, tili esa o‘sha nazm tog‘ini qazgan teshasi ekanligiga o‘z munosabatini bildiradi. Navoiy aytganidek nazm tog‘ini qazish nihoyatda qiyin va mas‘uliyatli ekanligi, Navoiy zamonidagi kabi bu ishda ham taqlidchilar, to‘tilar davr-u davron surib yurganligini o‘ksinib aytadi.

Yuksalib borgaydir bu tog‘ bosh uzra,
Dil bunda bolg‘a-yu til tesha bo‘lgay.
Mayda ma‘dantosh yo chaqmoqtosh uzra
Ming bir mashaqqat-u andesha bo‘lgay. [5, 23]

deydi shoir. Navoiy baytida aytilgan fikr shu tarzda shoirning aql elagidan o‘tadi, ulug‘ so‘z san‘atkori aytgan o‘git bugun ham eskirmagani, yana ham hayotiylik kasb etib, so‘zga, badiiy ijodga e‘tiqod, mas‘uliyat oshishi zarurligi uqtirilgan.

“Ulug‘lar va kichiklar” she‘ri oltinchi maqolotdan keltirilgan “Kimki ulug‘roq anga xizmat kerak, Ulki kichikroq anga shafqat kerak” baytidan tug‘ilgan taassurot asosida yuzaga kelgan. “Ota va ona” she‘rida oltinchi maqolotda Navoiyning ota-ona haqida aytgan, aforizmga aylanib ketgan “Boshni fido ayla ato qoshig‘a, Jismni qil sadqa ano boshig‘a” deb boshlangan ta‘rif tabdil etiladi.

“Hayrat ul-abror” dostonining “Avvalg‘i hayrat”ida tong otishi, quyosh chiqishi juda go‘zal, ta‘sirchan ifodalangan. “Shom savodi asarin tiyra xok, Subh supurgisi bila qildi pok” baytida tongning supurgisi (ufqning asta-sekin yorishib kelishi) qorong‘ilikni chekintirishi haqiqatan ham chiroyli aks ettirilgan. Sirojiddin Sayyid ham bunga munosib hayratini yaxshi ifodalay olgan. Beshinchi na‘tda “Yo bu navo zimnida asrab mahal, Cheksa Navoiy so‘zidin bir g‘azal” bayti keltirilgan. Bayt mazmuni sharhida Sirojiddin Sayyid Navoiyga o‘zining buyuk ehtiromini izhor etadi. Uni bog‘ga qiyoslaydi, o‘zini shu bog‘ning bog‘boni deb biladi, Navoiy mezbon bo‘lsa, uning etagini tutganlar mehmon ekanligini ta‘kidlaydi:

Qancha mehmon o‘tdi, lek mezbon o‘shal,
Barcha mehmon ichra biz nodonimiz [5, 35],

deya yetuk ijodkorlarga xos kamtarlik xususiyatini namoyon etgan. Navoiy buyuk ummon ekanligi, “Xazoyin ul-maoniy”dan tilimiz boshlanishi, “Xamsa” porlab turgan besh oftob (quyosh) ekanligidan faxrlanadi. Qo‘rg‘onimiz qanchalik baland bo‘lsa ham, agar Navoiyni bilmasak, e‘zozlamasak, shu qadar past bo‘lib qolishimiz aniq. Chunki:

To Navoiy bor – muhabbat dildadir,
So‘limgay hargiz ko‘ngil bo‘stonimiz.
Shul ismdan yurt aro yuz ming umid,
Shul ismdan nurlanur davronimiz. [5, 36]

MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS

Navoiyning ko'pgina baytlari xalq maqollari, aforizmlarga aylanib ketgan. "Hayrat ul-abror"da ham bunday baytlar juda ko'p. Ularning har biri kishida cheksiz hayrat uyg'otadi. Sirojiddin Sayyid ulardan eng xarakterlilari, ayni bugungi kunimiz ruhiga mos keladigan, o'sib kelayotgan avlod saboq olishi, hamisha yodida tutishi zarur bo'lgan hikmatlarga kishi diqqatini qaratadi. "Avvalg'i munojot"da shunday bayt bor:

Bo'lmadi bas noqis-u komilda farq,
Topmag'ay el olim-u johilda farq.

Bayt aruzning ramali musaddasi solim vaznida. Sirojiddin Sayyid bu baytning sharhiga bag'ishlangan g'azalni ramali musammani maxzufda yaratgan. Baytning mazmuni: nuqsoni bo'lgan (tarbiyada, xulq-atvorda) kishi bilan yetuk, kamolga yetgandan farqini anglamaslik savodsiz, johil odam bilan olim o'rtasidagi farqni el ham topolmaydi. Sakkiz baytlik g'azalda Navoiy nimani nazarda tutganligi va undan qanday saboq chiqarish lozimligiga jonli misollar keltiradi. Noqis bilan komilni farqlamaslik bedor bilan g'ofilni, johil bilan fozilni, telba bilan oqilni farqlamaslikka olib kelganligi talqin etiladi:

El deb aytgil el aro kimlarki dilbedordir,
El sanalgay ko'rsa kim bedor bilan g'ofilda farq.
Choh qazib olimga olim, shoiriga shoiri,
Yo'qdayin go'yo jahonda johil-u fozilda farq. [5, 58]

Shoirning mulohazalari Navoiyning o'lmas bayti tufayli yaralgani, birgina bayt mazmunini keng va ta'sirchan ifoda etgani mutolaa qiluvchiga ham ta'sir etadi, shoirning hayratlariga qo'shilib hayratlantiradi.

Hazrat Navoiy "Hayrat ul-abror"ning yigirmanchi maqolatida yurt tuzish va uni boshqarishda adolatni asosiy mezon qilib ko'rsatadi:

Shohki ish adl ila bunyod etar,
Adl buzuq mulkni obod etar. [1, 283]

Alisher Navoiyning bu qarashlarini bugungi kunda izdoshlik ijodkor sifatida Sirojiddin Sayyid g'oyaviy-badiiy jihatdan yana-da rivojlantiradi. Shu bir baytda ifodalangan fikrni sakkiz bandli she'rda bosqichma-bosqich ochib beradi:

Davlat poydevori – adl-u diyonat,
Shudir mamlakatning ikki asosi.
...Kundan-kun yuksalib borgaydir davron,
Rizq-u nasibasi elning butundir.
Muhtasham qasrdir agarda zamon,
Adl va diyonat ikki ustundir. [5,24]

Ijodkorning fikricha, davron kundan kun yuksalib borishi, elning rizq-u nasibasi butun bo'lishi uchun adolat va diyonat mustahkam ustun bo'lmog'i lozim. Shu ikki jihat ustun bo'lgan yurtda kuzatilajak jarayonlar birma-bir sanab o'tiladi. Bunday yurtda "ko'ngillar hamisha to'q" bo'lishi, mamlakatni "balo-yu qazo chetlab o'tishi", buyuk kelajak sari qo'yilgan ko'priklar mustahkam bo'lishi, uni "aziz avliyolar ruhi doimo omon saqlashi", sof niyatli insonlar tufayli yurt yuksak va ozod bo'lishi yuksak pafoslarda haqqoniy tasvirlanadi. She'rda "Adl va diyonat ikki ustundir", "Suvlar bulbullarday taratgay

navo”, “Rubob torlariday yo‘llar solgan iz”, “Ko‘priklar – kelajak ko‘priklariday”, “Niyatlar bog‘larday gullagay qiyg‘os” kabi quyuq tashbehlar qo‘llash orqali, birinchidan, Vatanning beqiyos tasviri yaratilsa, ikkinchidan, uning kelajagi haqida aniq faktlar keltiriladi.

Navoiy talqinicha, xalqqa nafi tegadigan kishi insonlarning eng yaxshisidir. Shoir “Hayrat ul-abror”ning o‘n uchinchi maqolatida bunga alohida urg‘u beradi:

Naf‘ing agar xalqqa beshak durur,
Bilki, bu naf‘ o‘zungga ko‘prak durur. [1, 205]

Sirojiddin Sayyid esa Navoiy g‘oyalariga ergashib, o‘z tasavvuridagi xalqqa foyda keltiruvchi insonlarni shunday tasvirlaydi:

Har kim ham bir kuni dunyodan ketar,
Jismi alal oxir tuproq bo‘lg‘usi.
Biror foydang tegsa xalqingga agar,
Undan naf o‘zingga ko‘proq bo‘lg‘usi. [5,51]

Elga foyda keltiruvchi insonlar, avvalo, o‘zlariga yaxshilik yetkazgan bo‘ladi, hech bir yaxshilik esa bu dunyoda izsiz ketmaydi. Hatto keragida suv uzra qo‘yilgan birgina xas ham kun kelib, ko‘prikka aylanib, o‘zi uchun manfaat keltirishi mumkinligini ijodkor alohida ta‘kidlaydi. “Xamsa” hayratlari”da ilgari surilgan bu kabi milliy va umumbashariy g‘oyalar zamirida Vatanning mukammal poetik timsoli, ideal vatanparvar shaxs obrazini yaqqol ko‘rish mumkin. “Badiiy obrazning tashqi va ichki mohiyatini yaxlitlikda ifodalash yoki tasvirlashda sifatlash muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodkor o‘zi ifodalamoqchi bo‘lgan g‘oyani obraz orqali ifodalar ekan, ana shu obrazning zohiriy va botiniy qirralarini oydinlashtiruvchi sifatlarga bevosita murojaat etadi”[4, 74]. Ayni ijodiy mezonlar Sirojiddin Sayyid she‘riyatida o‘z ifodasini to‘lig‘icha topgan, deyish mumkin.

“Xamsa” hayratlari” buyuk so‘z san‘atkori Alisher Navoiy ijodini ilmiy tadqiq etishdan boshqa – adabiy-badiiy usulda tashviq, targ‘ib etishning bir yo‘lidir. U Sirojiddin Sayyidning Navoiy asarlarini o‘qish va uqish, mutolaa qilish jarayonida orttirgan tajribasi sifatida qimmatlidir. “Hayratlar”ni Sirojiddin Sayyidning Navoiy “Hayrat ul-abror”i bilan o‘ziga xos muloqotidir. Bu muloqot orqali she‘rxonda Navoiy asarlariga muhabbat oshadi, bu asarlarni qunt bilan o‘qib, misralar qatidagi ma‘nolarni teran anglab yetishimizga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alisher Navoiy. “Hayrat ul-abror”. To‘la asarlar to‘plami, Oltinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013. – B.205.
2. Ҳаққулов Иброҳим, “Хамса” бадииятига доир, “Алишер Навоий “Хамса”си(тадқиқотлар)”, Тошкент, “ФАН” нашриёти, 1986 й. Б.122.
3. Матжон Омон, Эркин ҳаволарда, битиклар, драматик дoston, шеърлий қисса, шеърлар, Тошкент, Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1997 й. Б.4.

4. Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: “Фан” нашриёти, 2004. – Б.74.

5. Сирожиддин Саййид. Асарлар. IV жилд. –Тошкент: SHARQ, 2019. – 608 б.

